

**YAVUZ ERCAN, OSMANLI YÖNETİMİNDE
GAYRİMÜSLİMLER KURULUŞTAN
TANZİMAT'A KADAR SOSYAL, EKONOMİK VE
HUKUKÎ DURUMLARI, ANKARA 2001, 316 s.**

Haldun EROĞLU*

Prof. Dr. Yavuz Ercan tarafından kaleme alınan "*Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları*" adlı kitap Turhan Kitabevi tarafından yayınlandı.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Gayrimüslimlerin sosyal, ekonomik ve hukukî durumlarını açıklayan kitap, zaman bakımından Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Eserin kapsadığı dönem göz önüne alınarak bakıldığında Türkiye'de yayınlanmış aynı nitelikte başka bir eserin bulunmadığı görülmektedir. Prof. Dr. Bilal Eryılmaz'ın "*Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*" adlı kitabının arşiv kaynaklarından yoksun oluşu ve Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt'un "*Alman ve İngiliz Belgelerinin Işığı altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumları (1839-1914)*" kitabının ise zaman bakımından son dönemi kapsamaması Prof. Dr. Ercan'ın bahsettiğimiz çalışmasının önemini arttırmıştır. Diğer taraftan Osmanlı yönetimi altındaki Gayrimüslimlerle ilgili çalışma yapan araştırmacıların hemen tamamı Gayrimüslimlerin hukukî, ekonomik ve sosyal durumları ile ilgili ne toplu bir çalışma yapmışlar ne de konuyu bütünüyle ele almışlardır. Yapılan çalışmalarda takip edilen yol Gayrimüslim toplulukların teker teker ele alınıp belirli bir bölgenin Gayrimüslim topluluğunun

---

* Ankara Üniversitesi, Araştırma Görevlisi.

incelenmesi şeklinde olmuştur. Bununla birlikte yapılan çalışmalar planlı ve programlı bir çerçevede gelişmemiş sadece günün koşulları ve gelişen olaylarına göre konular ele alınmıştır. Kıbrıs, Ege Kıta Sahanelığı, Batı Trakya Türkleri gibi konular ortaya çıkınca Türk-Yunan ve Türk-Rum ilişkileri, Ermeni terörizmi hortladığında ise Türk-Ermeni ilişkileri incelenmiştir.

Konu ile ilgili olarak batılı tarihçiler tarafından yapılmış çalışmalarda ise durum daha da farklıdır. Zira yapılan çalışmalar incelendiğinde görülen odur ki, sözü edilen tarihçiler olaylara objektif ve bilimsel bakış açısıyla bakamamışlar, mensubu oldukları milletlerin millî çıkarları lehine sonuçlar çıkarmışlardır. Bu cümleden olarak Yavuz Ercan'ın eseri, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilirken ve millî devlet olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda sorun olarak karşılaşılan Gayrimüslimlerin durumunun tarihsel arka planını arşiv belgelerine dayalı olarak vermesi bakımından hayli önemlidir.

Bu yazıya konu olan eser, giriş, yedi bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Eserin sonuna arşiv belgelerinden örnekler, haritalar ve Gayrimüslimler ile ilgili resimlerde derc edilmiştir.

Önsözle başlayan eser, kitapta geçen bazı terimlerin açıklandığı küçük bir Osmanlıca-Türkçe sözlükle devam etmektedir. Daha sonra eserde kullanılan kısaltmalar verilmekte, devamında çalışmada kullanılan kaynaklar ve araştırmalar değerlendirilmektedir. Eserin bu bölümünde, yazarın da belirttiği gibi, eserde kullanılmamasına rağmen okuyucunun bilgi sahibi olması için konu ile ilgili, yerli ve yabancı, çok geniş bir bibliyografya verilmiştir.

Eserin giriş bölümü iki ana başlık altında ele alınmıştır. İlk başlıkta İslam Hukuku'na göre Gayrimüslimlerin hukukî ve toplumsal durumları incelenmiştir. Burada İslam Hukuku içerisinde Zimmî Hukuku'nun ortaya çıkışı değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken Gayrimüslimlerle ilgili hükümlerin ortaya çıkışı, Hz. Muhammet'in Yahudilerle mücadeleleri ve savaşları ele alınmıştır. Zimmîlerin hakları, sosyal, ekonomik ve hukukî durumları, genel anlamda İslam Hukuku içerisinde ve mezheplere göre, tahlil edil-

miştir. Giriş bölümünün ikinci başlığının içeriği ise Osmanlı Devleti'nden önce Anadolu coğrafyasının İslamiyet'le tanıştığı dönem olan Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi'nde Gayrimüslimlerin genel durumlarıdır. Türklerin Anadolu'ya ilk akınları ve yerleşmeleri sonrasında Hıristiyan halk ile karşılaşmaları değerlendirilmiştir. Anadolu Selçukluları Devleti'nin Gayrimüslimlerle ve Müslümanların, Müslüman olmayan halk ile ilişkileri anlatılırken Gayrimüslimlerin sosyal, ekonomik ve hukukî durumları ele alınmıştır.

Eserin birinci bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin din ve mezhep ile "Millet" ve Cemaat bakımından coğrafi dağılışı değerlendirilmiştir. Din ve mezhep bakımından Gayrimüslimler üç grupta, Hıristiyanlar, Museviler ve Sabîler, ele alınmış, bu dinî gruplar içerisindeki farklı grup ve mezhepler hakkında tarihi bilgiler verilerek nasıl ortaya çıktıkları, Osmanlı toplumu içerisindeki durumları değerlendirilerek bazı grupların toplum içindeki etkin sosyal ve ekonomik faaliyetleri anlatılmıştır. Ayrıca yine bu dinî grupların devletin sınırları içerisinde ki coğrafi dağılışı, ülke topraklarının hangi bölgesinde yaşadıkları belirtilmiştir.

Birinci bölümün ikinci ana başlığı "'Millet' ve Cemaat Bakımından Coğrafi Dağılışı" adı altında, Rumlar, Yunanlar, Sırlar Macarlar, Polonyalılar, Ermeniler, Gürcüler vd, Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki durumları anlatılırken, bu milletler hakkında kısa tarihi bilgileri verilmiştir. Bu bölümün Rumlarla ilgili kısmında "Anadolu'nun Yerli Kültürü" tabiri kullanılarak Anadolu kültürü ile Grek kültürünün birbirinden ayrılması gereğinin altı çizilmiştir. Zira bugün hala kendilerini, yanlış olarak, Grek kültürünün devamı olarak görenlerin, Anadolu coğrafyasına ve kültürüne sahip çıkmaya çalıştıkları ortadadır. Bu yanlış, veya kasıtlı, anlayış Yavuz Ercan tarafından eserde etraflıca ele alınarak düzeltilmiştir.

Eserin ikinci bölümünde Osmanlı teb'ası olarak yaşayan Gayrimüslimlerin bağlı buldukları cemaat örgütlerinin kuruluşları ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu yapılırken patrikhanelerin ortaya çıkışından itibaren, Osmanlı Devleti dönemindeki tarihi gelişimleri

açıklanmıştır. Yine bu bölümde patrikhane ve kiliselerin iç yapısı anlatılırken kilise ve manastır kelimelerinin açıklamaları yapılmış ve bu ibadethanelerdeki din adamları ile ilgili bilgiler verilmiştir. Kilise ve patrikhanelerin işleyişi ve yapısal örgütlenmesi ile ilgili bilgileri de burada bulmak mümkündür. Osmanlı yönetimi altındaki Yahudi toplumunun dinî örgütü olan Hahambaşılığın ortaya çıkışı anlatıldıktan sonra özellikle Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid'in Yahudi toplumuna karşı tutumları belirtilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in Yahudi hahambaşısını ataması ve İstanbul hahambaşının atanması ile birlikte İstanbul'un artık bütün Yahudilerin yönetim merkezi olmasının altı çizilmiştir. Ayrıca, II. Bayezit döneminde, İspanya ve Portekiz'den göçen Yahudilerin Osmanlı topraklarına kabul edilmeleri yine bu bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümün son başlığı altında Yahudi cemaatinin ibadethanesi olan havraların kuruluşu ve tarihi gelişimi anlatıldıktan sonra havraların ve hahambaşlık örgütünün işleyişi ele alınarak şemalarla gösterilmiştir.

Üçüncü bölüm, Anadolu'nun Türkleşmesi, Balkanların Türkleşmesi ve İslamlaşması ile *Devşirme Sistemi* ve bunun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türkleşme ve İslamlaşmaya etkileri ile ilgilidir. Bu bölümde, Anadolu ve Balkanların Türkler tarafından ele geçirilmeden önceki yerleşikleri olan Gayrimüslimlerin Türk fethi öncesi ve Türk fethinden sonraki durumları ele alınarak Anadolu ve Balkan coğrafyasının nasıl Türkleştiği ve İslamlaştığı açıklanmaktadır. Adı geçen bölgelerin Türkler tarafından fethinden sonra Türkleşmesinin ve İslamlaşmasının nasıl olduğu konusunda bilgiler verilirken "*Anadolu'nun Türkleşmesini yerli halkın Müslüman olmasıyla açıklamak ne kadar yanlışsa, Anadolu'da hiç ihtida olmadığını söylemekte o derece yanlıştır*" yargısıyla tarihi bir gerçek ortaya konulmaktadır. Osmanlı'nın kuruluşunda Osmanlı topraklarına Anadolu'nun diğer bölgelerinden göçler olduğu gibi Anadolu dışındaki ülkelerden, İran, Deşt-i Kıpçak, Orta Asya, Mısır ve Suriye gibi, göçlerin olduğuna ve bu göçlerle Anadolu'nun Türkleşmesinin hızlandığına ancak bu hızın saptanmasının mümkün olmadığına dikkat çekilmiştir. I. Selim döneminde Anadolu'nun Türkleşmesine örnek olarak eski yerleşim yerlerinden bazılarının evkaf defterle-

rinden örnekler verilerek hiç Zimmî'nin olmadığı gösterilmektedir.

Anadolu'da meydana gelen din değiştirmelerin (ihtida) Rume-
li'ye göre daha az olduğu, bunun nedeni olarak, Gayrimüslim hal-
kın Balkanlara oranla Anadolu'da daha az olması gösterilmiştir.
Bununla birlikte Balkanların Türkleşmesinin ve İslamlaşmasının en
önemli etkenlerinden birisinin, Türk nüfusu ile dolmuş olan Anado-
lu'nun sosyal ve ekonomik dengenin sağlanması açısından Bal-kan-
lara göç vermesi olarak gösterilmiştir. Üçüncü bölümün son sayfa-
larında Osmanlı İmparatorluğu içerisinde önemli bir yeri olan Dev-
şirme Sistemi anlatılmıştır. Batılı tarihçilerden bazılarının yanlış
olarak Devşirme Sistemi'nin İslamlaştırma ile ilgi kurmaları eleşti-
rilerek bu uygulamanın imparatorluğun iç yapısından doğan örfi bir
uygulama olduğu, Türkleştirme ve İslamlaştırma ile ilgisinin çok sı-
nırlı kaldığı açıklanmıştır.

Dördüncü bölüm, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Zimmîlik Du-
rumunun Hukukî Özellikleri" başlığı altında, Osmanlı toplumu içe-
risinde yaşayan Zimmîlerin hukukî durumları ortaya konulmuştur.
Burada konular kişisel hukuk, ekonomik hukuk, aile hukuku, iba-
dethanelerin ve ruhban sınıfının hukukî durumları, Zimmîlerin hu-
kuk işleri ve hukukî yetkileri şeklinde işlenmiştir. Bu konu başlık-
ları altında Zimmîlerin Müslüman toplum içerisindeki yaşamlarını
nın gereği olarak sahip oldukları haklar açıklanmıştır. Bu bölümde,
Osmanlı İmparatorluğunun Gayrimüslimlere, özellikle sosyal hak-
lar açısından, eşitlik sağladığı belirtilerek; yerleşme ve seyahat et-
me, Fıkıh hükümlerinin aksine askerlik görevi yapmalar, resmi gö-
revlerde bulunmaları yanında, en azından XV. yüzyıl sonlarına ka-
dar, Müslümanlarla giyim, mesken ve davranış bakımından geniş
davranış özgürlüğünü tanıdığı belirtilmektedir. Yine bu bölüm içe-
risinde Zimmîlerin evlenme ve boşanmaları ile miras bırakma ko-
nusunda da serbest bırakıldığı belirtilmektedir. Osmanlı İmparator-
luğu içerisinde Gayrimüslimlerin vakıf kurmalarının serbest bırakıl-
dığı da ele alınan konulardan biridir. Yine bu bölümde Zimmîlerin
tasarruf özgürlüğünün yanında endüstri kurma özgürlüğü ifade edi-

lirken Zimmîler için yasak olanlar da belirtilmiştir. Bu yasaklardan bazıları, Müslümanlar için kutsal sayılan malların Gayrimüslimlerce ticaretinin yapılması, şarap yapılarak bunların Müslümanlara satılması ve Gayrimüslimlerin esir satın almaları olarak verilmiştir. Ayrıca Zimmîlerin öğrenim ve ibadet özgürlükleri değerlendirilerek, devletin havra ve Müslüman olmayan topluluklarla ilişkisi de açıklanmıştır. Devletin, Gayrimüslimlere dinî özgürlükler verirken bir ölçüde yönetim özgürlüğünü de verdiği belirtilirken Gayrimüslimlerle ilişkilerini patrikhaneler ve hahamhaneler vasıtasıyla yaptığı bildirilmektedir. Dördüncü bölümün sonunda Osmanlı İmparatorluğu içindeki Zimmîlerin aralarındaki davalar ile ilgili bilgiler verilmiştir. Devletin Zimmîlere, hukuk açısından tam yetkili olmamakla birlikte, mahkeme kurma ve yargılama yetkisinin verdiği açıklanmış, iki tarafında istemesi halinde bu davalara Müslüman mahkemelerinin de bakabileceği belirtilmiştir.

Beşinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu teb'ası olan Zimmîlerin ödediği vergiler açıklanmıştır. Zimmîlerin ödediği vergilerden Cizye'nin tanımı, yasallığı, miktarı ve ödeme şekilleri ele alınmıştır. Bu bölüme devlete karşı bir görev yerine getiren Zimmîlerin Cizye, Haraç ve diğer vergilerden muaf tutulduğunun açıklandığı bir konu başlığı da vaz edilmiştir. "Cizye Muhasebe Defteri" adı verilen ve devletin Zimmîlerden aldığı Cizye vergilerinin kayıtlarından oluşan defterler hakkında Cizye Muhasebesi adı ile yine bu bölümde bilgi verilmiştir.

Zimmîlerin ödemekle yükümlü oldukları diğer bir vergi de Haraç'tır. Burada da haracın tanımı, çeşitleri ve miktarı konusunda bilgiler verilerek haraç bakımından toprakların sınırlandırılması yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda toprakların üç ana bölüme ayrılarak Arz-ı Öşriyye, Arz-ı haraciyye ve Arz-ı memleket veya arz-ı mirî adıyla adlandırıldığından bahsedilmektedir. Bu iki ana vergi dışında Zimmîlerin ödedikleri vergilerde bu bölümde anlatılmaktadır.

Eserin altıncı bölümünde Osmanlı yönetim biçimi, Zimmîler açısından, merkeze bağlı bölgeler ve bağlı beylikler diye ikiye ayrıl-

miş ve bu ayrıma göre Zımmîlerin yönetim biçimi, jeostratejik bakımdan, din ve mezhep bakımından, toplumsal durum bakımından, hukukî durum bakımından açıklanmıştır. Ayrıca yine bu bölümde diğer Zımmî guruplarından, askerî hizmet görenlerle inzibat hizmeti gören Zımmîler hakkında bilgiler verilmiştir. Son olarak yönetici sınıf olan Zımmîler ile Çapulcular ve Çingeneler hakkında bilgileri içeren açıklamalarla yapılmıştır.

Yedinci ve son bölümde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde birlikte yaşayan Müslüman ve Gayrimüslimler arasındaki kültür alışverişi ele alınmıştır. Burada Müslümanlarla Gayrimüslimler arasındaki kültürel etkileşimin Osmanlı öncesi dönemlerde başladığı Bizans-Sasani, Bizans-Arap ve Bizans-Selçuklu dönemlerinde bu etkileşimin zaten belirli ölçülerde yaşanmış olduğu vurgulanmaktadır. Daha sonra Osmanlı döneminde ortaya çıkan etkileşimin hangi alanlarda olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. En belirgin olarak bu iki toplum arasındaki etkileşimin dil alanında yaşanmış olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca edebiyat, müzik, güzel sanatlar, özellikle mimari, ve giyim-kuşam konularında bu etkileşimin yoğunlaştığı belirtilmektedir.

Eserin son bölümü sonuç kısmıdır. Osmanlı İmparatorluğu teb'ası olarak yaşayan Gayrimüslimlere devletin gösterdiği yakınlık ve korumadan bahsedilirken buna karşılık Gayrimüslim teb'a arasında, özellikle kilise örgütünün, en çok da Rum kilise örgütünün, aleyhte faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Devletin Gayrimüslimlere karşı gösterdiği bu davranışın sonunda bugün Gayrimüslim halkın hala yaşama şansı bulabildikleri belirtilmektedir.

Okuyucular açısından büyük bir kolaylık olan Dizin ile devam eden eser, sırasıyla Gayrimüslimlerle ilgili arşiv kaynaklarından bazılarının örneklerinin bulunduğu Vesikalar, Gayrimüslimlerin ibadethaneleri ve imparatorluk sınırları içerisinde yaşadıkları yerleri gösterir. Haritalar ve nihayet Osmanlı yönetimi altındaki yaşayan Gayrimüslimlerin resimlerinden örneklerin bulunduğu Resimler ile son bulmaktadır.

Buraya kadar kısaca tanıtımını yapmaya çalıştığımız eser, gerek bugüne kadar bazı batılı tarihçiler tarafından haksız olarak yanlış değerlendirilmiş konuların tarihi seyir içerisinde gelişimini ortaya koyması gerekse Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Gayrimüslimlerin hiç bir yerde ve hiç bir zaman elde edemedikleri güveni ve huzuru bulduklarını göstermesi açısından fevkalade önemlidir. Bu güven ve huzur sayesinde varlıklarını devam ettirebilmiş olmaları da tarihi bir gerçektir. Zira Osmanlı İmparatorluğunun çekilerek bırakmak zorunda kaldığı coğrafyada Osmanlı bakiyesi olan Türk toplumunun bugün karşılaştıkları tavrı ortadadır. Eserin önemi de burada ortaya çıkmaktadır. Osmanlı'nın Gayrimüslimlere karşı gösterdiği olumlu davranış biçimi hamasî duygularla değil arşiv belgeleriyle belgelenmiş ve bu alanda yapılan ilk çalışma olmuştur. Bu bakıma eser yayınlandığı andan itibaren konu ile ilgili çalışmalara hem yol gösterecek hem de birinci el başvuru kitabı olacaktır.